

דף שבועי

בס"ד

פרשת בהעלתך, תשפ"ב, מספר 1473

אידיאל הענווה אלישי בן-יצחק

הרד"ק בפירושו על הפסוק קובע עיקרון: "ענוי כתיב והעניים ברוב הם ענוים"². לפי דברי הרד"ק, החילוף שבין הקריא והכתיב, בהקשר של 'ענווים' ו'עניים' נועד ללמדנו שהענווים הם העניים. על הפסוק בתהלים: "מְעוֹדָד עֲנֻיִם ה' מִשְׁפִּיל רְשָׁעִים עַדִּי אֲרָץ" (קמז:ו), אבן עזרא מסביר: "מעודד ענוים הם השפלים והם נדחי ישראל". ושד"ל כותב על הפסוק "וְשֹׁפֵט בְּצַדֵּק דְלִים וְהוֹכִיחַ בְּמִשׁוֹר לְעֲנֵי אֲרָץ" (יש' יא:ד): "ענוי ארץ – ליותר שפלים שבארץ".

כיוון אחר נראה בפירושו של המלבי"ם לפסוק: "כִּי רוּצָה ה' בְּעֲמוֹ יִפְאֵר עֲנֻיִם בִּישׁוּעָה" (תה' קמט:ד): "הענווים שהם צדיקים". ורש"י כותב על הפסוק בישיעהו: "וְיִסְפוּ עֲנֻיִם בְּה' שְׂמֵחָה" (כט:יט), שאותם ענווים הם "סבלנין שסבלו עולו של הקב"ה וגזירותיו".

חז"ל מצייעים שלושה מובנים למושג "ענווה" בהתייחס לפסוק שבו פתחנו: "והאיש משה ענוי". שניים מתוך השלושה אינם קשורים למשה, ורק מובן אחד הולם אותו. וכך לשון המדרש:³

"וְהָאִישׁ מֹשֶׁה עֲנִי מְאֹד" (במ' יב:ג), עניו בדעתו. אתה אומר עניו בדעתו או עניו בגופו, תלמוד לומר: "וְעֵשִׂיתָ לוֹ כְּאִשֶּׁר עֵשִׂיתָ לְסִיחֹן מֶלֶךְ הָאֲמֹרִי" (במ' כא:לד). ירד על סיחון והרגו ירד על עוג והרגו.

דבר אחר, "עניו מאד" ... אתה אומר עניו בדעתו או עניו בממונו, תלמוד לומר "גם האיש משה גדול מאד" (שמ' יא:ג), וכן מצינו שהספיר של לוחות של משה היה, שנאמר "בְּעֵת הַהוּא אָמַר ה' אֵלַי פֶּסֶל לָךְ שְׁנֵי לוּחַת אֲבָנִים כְּרָאשֵׁינִים" (דב' י:א) ובמקום אחר הוא אומר "וְהִלַּחַת מַעֲשֵׂה אֱ-לֹהִים הַמָּה" (שמ' לב:ז). ואומר "וַיִּרְאוּ אֶת אֱ-לֹהֵי יִשְׂרָאֵל וַתַּחַת רַגְלָיו כָּמַעֲשֵׂה לְבַנַּת הַסְּפִיר" (שמ' כד:י). מקיש 'מעשה' ל'מעשה'. מה מעשה האמור להלן של ספיר אף מעשה האמור כאן של ספיר. "מכל האדם אשר על פני האדמה" ולא מאבות. ר' יוסי אומר אף מאבות. אם כן מה תלמוד לומר "מכל האדם" ולא ממלאכי השרת.

לפי המדרש, הענווה מתקשרת לשלושה תחומים: "עניו בדעתו", "עניו בגופו" ו"עניו בממונו".

אחת העדויות המופלאות המובאות בפרשה היא עדות האל-ל בדבר אופיו של משה, מנהיגה הראשון של האומה הישראלית. עדות זו מובאת בהקשר של השיח שמתנהל בין מרים לאהרון, שיחה פרטית בין שני מנהיגים בולטים בעם ישראל, על אודות אחיהם הקטן – משה. וכך מתוארים בסופה של הפרשה האירוע הפנים משפחתי ותגובת ה':

וַתְּדַבֵּר מִרְיָם וְאֵהָרֹן בְּמִשְׁהָ עַל אֲדוֹת הָאִשָּׁה הַכַּשִּׁית אֲשֶׁר לָקַח כִּי אִשָּׁה כַּשִּׁית לָקַח. וַיֹּאמְרוּ הֲרַק אֵךְ בְּמִשְׁהָ דְבַר ה' הֲלֹא גַם בָּנוּ דְבַר וַיִּשְׁמַע ה'. וְהָאִישׁ מֹשֶׁה עֲנִי מְאֹד מִכָּל הָאָדָם אֲשֶׁר עַל פְּנֵי הָאֲדָמָה. וַיֹּאמֶר ה' פִּתְּאֵם אֶל מֹשֶׁה וְאֶל אֵהָרֹן וְאֶל מִרְיָם צֵאוּ שְׁלֹשְׁתְּכֶם אֶל אֹהֶל מוֹעֵד וַיִּצְאוּ שְׁלֹשְׁתָּם. וַיֵּרָד ה' בְּעַמּוּד עָנָן וַיַּעֲמֵד פֶּתַח הָאֹהֶל וַיִּקְרָא אֵהָרֹן וּמִרְיָם וַיִּצְאוּ שְׁנֵיהֶם. וַיֹּאמֶר שְׁמַעוּ נָא דְבַרִּי אִם יִהְיֶה נְבִיאֵכֶם ה' בְּמִרְאָה אֵלָיו אֲתוֹדַע בְּחִלּוֹם אֲדַבֵּר בּוֹ. לֹא כֵן עֲבַדִּי מֹשֶׁה בְּכָל בֵּיתִי נֶאֱמָן הוּא. פֶּה אֶל פֶּה אֲדַבֵּר בּוֹ וּמִרְאָה וְלֹא בְּחִידָת וַתִּמְנַת ה' בְּבֵית וּמִדּוּעַ לֹא יֵרָאֶתם לְדַבֵּר בְּעַבְדִּי בְּמִשְׁהָ. וַיַּחַר אַף ה' בָּם וַיִּלַּךְ (במ' יב; א-ט).

בפשט הכתוב, מרים ואהרון מטיחים ביקורת קשה כנגד משה, האח הצעיר מהם. לא ניכנס כאן לפרטי הביקורת. רשימה זו תוקדש למהותה של מידת הענווה.

המילה "עניו" מופיעה פעם אחת בכל התורה כולה. ובכל שלושת חלקי המקרא היא מופיעה פעם אחת בלבד בלשון יחיד. יתר המופעים שלה בספרי הנביאים ובכתובים הם בלשון רבים. המקרא אינו מבהיר את המושג 'ענווה', ומה משמעותו. מנגד, הריבוי של "עניו" – 'ענווים' מציין בספרות הנביאים אנשים ממעמד חברתי נמוך. כך למשל אנו מוצאים בדברי עמוס: "הַשְּׂאֲפִים עַל עַפְרֵי אֲרָץ בְּרֹאשׁ דָּלִים וְדָרְךְ עֲנֻיִם יָטוּ, וְאִישׁ וְאִבּוֹ יִלְכּוּ אֶל הַנְּעִרָה לְמַעַן חִלַּל אֶת שֵׁם קִדְשִׁי" (ב:ז). פעמים שהמילה 'ענווים' נקראת 'ענוים', וכך למשל כתוב בעמוס: "שְׁמַעוּ זֹאת הַשְּׂאֲפִים אֲבִיוֹן וְלִשְׁבִית [ענוי] עֲנֵי אֲרָץ" (ח:ד).

* אלישי בן יצחק, עורך דין ומגשר, ומרצה במרכז האקדמי 'שערי מדע ומשפט'.

** יהיו דברינו כאן לעילוי נשמת הילדה האהובה תהילה בת מיכל ז"ל, שהימים ימי אזכרתה.

1 ספרי במדבר פ'סקא צט: "אין דיבר בכל מקום אלא לשון קשה" וראו גם: ילקוט שמעוני במדבר רמז תשלז, ורש"י על במ' יב:א.

2 בפירושו על אתר.

3 ספרי במדבר פ'סקא קא, ראו גם: ילקוט שמעוני במדבר רמז תשלט.

רצון ה'. שתי מעלות אלו יחדיו הן פסגת גדולת האופי והמעשים. לפיכך הסתפקו חז"ל⁵ איזו מן השתיים היא הגדולה שבמעלות הנפש: חסידות או ענווה.

בדברי חז"ל, האב-טיפוס לענווה הוא הא-ל. כאשר מבקשים ליצוק תוכן לענוותנותו של הא-ל אנו מוצאים:⁶

אמר ר' יוחנן כל מקום שאתה מוצא גבורתו של הקב"ה אתה מוצא ענוותנותו. דבר זה כתוב בתורה ושנוי בנביאים ומשולש בכתובים. כתוב בתורה "כי ה' א-להיכם הוא א-להי האלהים ואדני האדנים" (דב' יז) וכתוב בתריה (אחר כך): "עשה משפט יתום ואלמנה" (שם: יח). שנוי בנביאים: "כה אמר רם ונשא שכן עד וקדוש" (יש' נז:טו), וכתוב בתריה: "ואת דפא ושפל רוח" (שם). משולש בכתובים דכתיב: "סלו לרכב בערבות ביה שמו" (תה' סח:ה), וכתוב בתריה: "אבי יתומים ודין אלמנות" (שם: ו).

"ענווה" כתכונה א-לוהית מבקשת לגשר על הפער שבין גבורת הא-ל ועליונותו לבין החוליה החלשה שבחברה האנושית, היתום, האלמנה ו"הדכא ושפל הרוח". הענווה היא היכולת לראות את החלש למרות רום המעמד. יתרה מזו, עצם הגבורה היא היא הענווה; אין מדובר בשתי תכונות מנוגדות, אלא בשתיים שהן אחת.

מכאן דורש ר' יחיאל בנימין הרופא, בספרו "מעלות המדות":⁷ "כי מעלת הענווה, מעלה גדולה ונכבדת להגיע אל כל שאר מעלות המידות". בספרות המוסר,⁸ בהגות היהודית⁹ ובהלכה היהודית¹⁰ לדורותיה ניסו ליצוק תוכן למושג "ענווה", ולמרות זאת טרם נחתמה ההגדרה. אולי גם אין ראוי לסגור בסד מוגבל את ה"ענווה", וזו צריכה להישאר כרקמה פתוחה שעיצובה משתנה בהתאם להתפתחות האדם, מסע שמתחיל בא-ל ומסתיים באדם וביחסו הדיאלקטי אל האחר.

הדף השבועי מופץ בסיוע קרן הנשיא לתורה ולמדע, ומופיע גם באתר המידע של אוניברסיטת בר-אילן בכתובת:
<http://www1.biu.ac.il/parasha2>
כתובת דוא"ל של הדף: dafshv@mail.biu.ac.il
ניתן לפנות לכתובת זו ולקבל את הדף מדי שבוע בדוא"ל.

[הדף השבועי - אוניברסיטת בר אילן](#)
יש לשמור על קדושת העלון

עורך: ד"ר צבי שמעון עורכת לשון: רחל הכהן שיף

- 5 עבודה זרה כ ע"ב.
- 6 מגילה לא ע"א.
- 7 מעלות המדות, המעלה השמינית.
- 8 ראו למשל: מסילת ישרים, פרק כב, וכן ראו חובת הלבבות, שער הכניעה.
- 9 ראו למשל: הרמב"ם, שמונה פרקים, פרק ד.
- 10 ראו: רמב"ם, משנה תורה, הלכות דעות, פרק ב, הלכה ה.

פרשניות אלו מקפלות את המובנים של עניו במקרא. כפי שנאמר, ניתן לחלק את סוגי הענווה לשתי חטיבות: האחת ענווה בממון או בגוף, והשנייה – ענווה בדעת. בחטיבה הראשונה, לא תמיד יש לאדם שליטה על ממון או גופו, ולעיתים ענווה זו נכפית עליו לנוכח מציאות החיים ונסיונותיה. מנגד, החטיבה השנייה היא בחירתית; ענווה מדעת היא מידה שאדם בוחר בה ומסגל לעצמו. ברור אם כן, שענוותנותו של משה מצויה בדעת, כלומר היא תוצר של בחירתו. עוד ניתן להציע, שבכוונת מכוון הביא בעל המדרש את שלושת הסוגים, כדי לשלול את השניים האחרים ולהעמיד את ענוותנותו של משה כמושתתת על ענווה שמקורה בבחירה.

הדברים מבוארים בפירושו של ר' יעקב צבי בן גמליאל מקלנבורג, בספרו "הכתב והקבלה", שמבאר:⁴

לא מגופו כי אם מדעתו... כי ישנם כמה סבות גשמיות הגורמים כניעה ושפלות לאדם, כגון חלישת כח הגוף מפני החלאים או ממזג רע וחלישות הרכבתו, או כשימצאוהו פגעים או ריש עד שהוא מצטרך לבריות, המעצבים את הרוח ומשברים את הלב ומכניעים אותו. וכל אלה לא היו במשה, אבל מדעתו ורצונו התנהג בדרך ענוה, ואף שלא היה נעלם ממנו סגולותיו היקרות, ידע שהוא אב לחכמים ולנביאים, בכל זה היו כל זולתם הפחותים ממנו נחשבים מאד בעיניו, העביר זכרון סגולותיו ומעלותיו הנפלאות מנגד עיני לבו והטה עיניו לטובת כל זולתו, ונפש כל אחד מישראל היה יקר בעיניו יותר מנפש עצמו, עד שבחר להימחות מספר החיים למען הציל נפשות ישראל, וזה הפלא ופלא ומעלה שאין אחרי' עוד. ועל זה העיד הכתוב שלא היה כמוהו במידת ענוה, ומזה יתבאר לנו מה שנקרא כאן בתואר "איש", ובמקום אחר בתואר "אדם", כמאמרם... "אדם אחד מאלף מצאתי" (קה' ז:כח). "אדם" זה משה שבא לאלף דור, כי מצד בריאת מזג טבעו היה נוטה לרע יותר מלטוב, והוא תאר "אדם", אמנם הוא זיכך וטיהר חלק חומריותו כ"כ עד שנתהפך בו לטבע שניה להיות נטיית חומריותו רק לטוב, והוא תאר "איש".

כלומר, ענוותנותו של משה הייתה תוצר בחירי, תהליך מושכל של אדם שמודע לעצמו, אך בוחר לראות את האחר. או כפי שמנסח זאת הרש"ר הירש, בפירושו לפסוק:

בתחום החברתי מורה "ענה" על תלות גמורה ברצון האחר. לפיכך "עניו" ו"ענוה" מציינים את המידה של חוסר אנוכיות מוחלט. מי שהגיע למידה זו סילק מליבו כל מחשבה על ערך עצמו וגדולתו. כלפי ה', "ענווה" פירושה: לבטל את ישותו ורצונו של האדם בפני רצון ה'. מידה זו היא התנאי המוקדם השלילי למידה החיובית של חסידות, אשר כל עצמה היא מסירות נפש גמורה לקיום המעשי של